

JAN LOBODA

VYBRANÉ PROBLÉMY POLSKÉ SOCIOEKONOMICKÉ GEOGRAFIE OSMDESÁTÝCH LET

J. Loboda: *Some Problems of Polish Socio-economic Geography in the Eighties*. — Sborník ČSGS, 95, 2, p. 106—110 (1990). — The paper treats of the present state and the prospects of the Polish socioeconomic geography from the viewpoint of the whole branch as well as of some sub-branches, such as the geography of settlements and the geography of population. The author is aware of the fact that not all problems of the development of this branch in the Eighties are worth while considering the future form of the socioeconomic geography.

Tento článek je spíše úvahou než pokusem o zhodnocení stavu a vývojových perspektiv naší socioekonomické geografie, s kterým jsme se měli možnost v naší literatuře seznámit jak pro celé odvětví (Potrykowski a kol., 9, Kukliński, 6, Chojnicki, 2), tak i z hlediska dílčích disciplín, jako např. geografie sídel (Maik, 8) a geografie obyvatelstva (Jagielski, 4).

Nejdůležitější je pro tato hodnocení jejich věrohodnost, vyplývající z vhodné zvolené aktuální dokumentace. Tato hodnocení jsou časově velmi náročná, protože ověřování a pozdější zevšeobecnění nových vědeckých idejí je dlouhodobý proces, který probíhá zpravidla řadu let. Vyplývá to z obtížnosti přístupu k pramenům, dlouhých vydavatelských lhůt i samotných změn ve vědě po jednotlivých kongresech, seminářích a konferencích. Mezinárodní akce neprověřují vždy dostatečně úroveň dané disciplíny v jednotlivých zemích, protože se opírají často o nepřilíš početné zastoupení účastníků z dané země. Proto i přes velký význam mezinárodních akcí je hodnocení na jejich základě přinejmenším nejednoznačné.

Z těchto důvodů jsou i tyto úvahy zatíženy jistou dávkou subjektivit a omezují se pouze na hlavní problémy.

1. Jedním z těchto problémů je v Polsku otázka paradigmatu socioekonomické geografie. Rada našich geografů je přesvědčena, že změny, jichž jsme svědky od přelomu 70. a 80. let dodnes, nepochybně vyvolaly formování nového paradigmatu socioekonomické geografie. Zatím se však nedaří určit blíže jeho charakteristiku a navrhnout jeho obecně přijatelnou koncepci. Není pochyb, že v paradigmatu současné socioekonomické geografie vystupuje do popředí především člověk a s ním spojené společenské aspekty. Zespolečňování geografie má různé podoby, od krajního popírání tzv. ekonomismu až k protikladnému fe-

tižizování jiných faktorů. Tvoření nového paradigmatu by mělo postupovat souběžně s ekonomickými reformami a společensko-politickými přeměnami země. Vyžaduje to však výraznější a rozhodnější přeměnu geografie a samotných geografů než tomu bylo dosud. Nacházíme se totiž pořád, přes jistý, často domnělý nebo jen nepatrně inovační pohyb, ve stavu stagnace. Lze to vidět ve volbě témat zahajovaných výzkumných prací, v geografických vzdělávacích programech, v nabídce nakladatelství, v místě geografie mezi ostatními vědními obory a v malé společenské prestiži geografů.

2. Druhým problémem je polarizace vývoje socioekonomické geografie v poslední době. Změny a inovace nejsou stejně rychlé a stejně efektivní ve všech směrech vývoje vědní disciplíny. Pro současné změny zaměření socioekonomickogeografických výzkumů je typická výrazná převaha faktografické složky (70—60 %), nepatrný pokles teoretické složky — což je jistě slabinou naší disciplíny, a rostoucí význam metodologické složky. Jejich vzájemný poměr pochopitelně kolísá v různých dílčích disciplínách.

Nejrovnoměrněji jsou tyto složky zastoupeny v regionální geografii a v regionálních výzkumech, zatímco v lékařské geografii existuje pouze faktografická složka — ostatní nemají prakticky žádný význam.

Metodologická složka je nejlépe rozvinuta v geografii služeb, geografii sídel a geografii zemědělství, teoretická složka v geografii sídel, v regionalizaci a v geografii dopravy.

Mnoho badatelů vidí budoucnost polské socioekonomické geografie v její nové polarizované formě, soustředěné kolem potenciálních polů růstu, kterými jsou nové otázky směřující k objasnění reality a nové interdisciplinární inspirace (Kukliński, 7).

Zejména sociální a kulturní geografie by se měly zabývat prostorovými aspekty společenské krize v Polsku a požadavky společenské rekonstrukce života v souvislosti se změnou hodnot, kvality života a novými trendy regionálního a lokálního rozvoje. Nové inspirace je možno v tomto případě nalézt v teorii společenských transformací.

V ekonomické geografii by měly nové otázky směřovat k problematice geografie ekonomické krize a k potřebám rekonstrukce národního hospodářství. Vzniká totiž nová vlastnická soustava, včetně komunálního (obecního) vlastnictví, nová cenová soustava, nová situace podniků, a to i nových, založených na rentabilitě a rostoucím podílu zahraničního i soukromého kapitálu. Nové interdisciplinární inspirace zde jsou např. ve vědě o řízení.

Postupně se u nás začíná obnovovat politická geografie, která se zabývá hlavně územní organizací země, místem a funkcí územní samosprávy, s čímž souvisí některé ústavní a zákonné změny. Inspiraci zde můžeme hledat v teorii státu — zejména v otázkách místní a regionální samosprávy.

Oživení si vynucují již téměř zapomenuté a reliktní otázky historické geografie. Vysvětlení sociálně ekonomické proměnlivosti v prostorovém aspektu je stěží myslitelné bez důkladné znalosti dlouhodobých historických trendů. V tom nám může pomoci teorie společenských a ekonomických systémů.

Na to navazuje ta část socioekonomické geografie, kterou lze ozna-

čít jako prognostická geografie a která se zabývá vysvětlováním a předvídáním dlouhodobých prognostických trendů sociálně ekonomického vývoje od lokální až po celostátní úroveň v kontextu široce chápaného prostředí. V geografickém výzkumu zatím pouze okrajové ekologické aspekty vyžadují zvlášť podrobné a interdisciplinární geografické vysvětlení. Můžeme při tom vycházet z metodologie alternativních scénářů používanou v prognostice.

Z uvedených souvislostí vyplývá zobecnění, že současné přeměny v polské socioekonomické geografii poukazují na růst významu široce chápané geografie člověka, která se stává inspirujícím a integrujícím faktorem naší geografie na konci tohoto století.

3. Uvedené vybrané zkrácené úvahy vytvářejí obraz dezintegrace polské socioekonomické geografie. Naše disciplína ve srovnání se světovou špičkou zaostává. Podle Taylora (11) toto zaostávání začalo koncem 60. a začátkem 70. let, kdy jak u nás, tak i na Západě převládalo funkcionalistické paradigma vycházející z klasické teorie. Po roce 1970 se situace v západní Evropě a USA změnila. Funkcionalistické paradigma bylo změněno zejména pod tlakem velkého společenského kvasu mladé generace, avšak u nás přetrvávalo a dokonce ještě zesílilo až do konce 80. let. Nové myšlenky ze špičkových světových vědeckých středisek se pak jen stěží prosazovaly.

Nepříznivou situaci umocnilo navíc vyhýbání se diskusi o metodologických a filozofických základech socioekonomické geografie. Vznikalo také málo komplexních prací. Omezení výzkumu na dílčí, vysoce specializované analýzy vedlo ve svých důsledcích k izolaci a provincionalismu. Převládalo myšlení omezující všeobecné a společenské poznatky, které připisovalo nadměrný význam konkrétním výzkumným postupům. Důsledkem toho je pro naši geografii typický přehnaný empirismus. Projevu se především v tom, že ověřované hypotézy nejsou dávány do vzájemných souvislostí tak, aby z nich bylo možné provést v budoucnosti syntézu. Všeobecně je v našem výzkumu malá spojitost všech složek geografického poznání: teoretické, metodologické a faktografické. Nejčastějším postupem je převádění mnohotvárných společenských a ekonomických jevů do zjednodušeného jazyka moderních výzkumných procedur, který se vyznačuje silnou matematizací a kvantifikací (Maik, 8). V praxi to znamená převod pojmů na ukazatele a provádění různých operací s nimi. Prosazování tohoto trendu vedlo nakonec k dezintegraci, k nadměrnému soustředění pozornosti na detailní dílčí problémy a jednotlivé výzkumné postupy a k ústupu od teoretických otázek a s nimi spojené metodologie.

Na základě těchto úvah můžeme formulovat požadavek rekonstrukce našeho socioekonomickogeografického výzkumu. Souvisí bezprostředně s nutností modifikace metodologického základu disciplíny a potřebou vypracování odpovídající strategie budování teorie, která by vycházela z nejnovějších poznatků o realitě, jež nás obklopuje.

4. Posledním problémem, který stojí za zmínku, je současná funkce socioekonomické geografie.

Většina našich geografů souhlasí s názorem, že dosavadní modernizace geografie, tj. vývoj metod, výzkumných postupů a pojmového apa-

rátu, který se projevuje v tvorbě nových teoretických koncepcí, není přes svou rychlost dost intenzivní. Dosud nevznikl spojitý model, který by alespoň přibližně odrážel tvar nového paradigmatu polské socioekonomické geografie. Její funkce mohou být nazírány z několika hledisek. Všeobecně rozlišujeme tři funkce:

- popisně-diagnostická,
- vysvětlující (explanační),
- prognosticko-plánovací.

Popisně-diagnostická funkce je v geografii tradiční, avšak dnes se její těžiště posunulo z popisu — tj. z informace o světě, zemi nebo regionu na diagnózu — tj. určení vlastností a funkcí konkrétního úseku reality na základě vědeckého poznání.

S popisnou funkcí se pojí funkce vysvětlující. Nedostatečné vysvětlení anebo přebírání vysvětlujících tvrzení z jiných věd odsuzuje geografii k idiografismu, tj. omezuje ji pouze na její první funkci. Nejběžnější formou vysvětlení je v geografii vysvětlení funkční, avšak je většinou velmi nedokonalé v důsledku nedokonalosti teoretické základny. Platí to také o geografickém prognózování.

Mnoho teoretických pojmů v naší socioekonomické geografii pochází z jiných společenských nebo přírodních věd a geografové si je pouze přizpůsobují a rozšiřují — např. teorie lokalizace, teorie migrací apod. Proto mají tyto teorie tak malou prognostickou hodnotu (Chojnicki, Dziewoński, 3). Současný růst prognostické funkce geografie vyplývá hlavně z nedostatečného poznání proměn reálné prostorové struktury země. Je nutno uvážit celou řadu dosud málo známých a v geografii nezdomácnělých koncepcí, jako např. prostorová rovnováha, územní samorganizace, hranice a bariéry růstu, kapacita prostředí pro socioekonomické aktivity, funkce periférních a problémových území.

Tyto poznámky neobsahují všechny složitosti a problémy vývoje polské socioekonomické geografie. Naznačují jen některé trendy, které se objevily nyní, na konci našeho století a které nás nutí k zamyšlení: Jaká by měla být naše geografie zítra a pozítří?

(Přeložil Tadeusz Siwek)

Literatura:

1. DOMAŃSKI, R.: Geografia ekonomiczna po II Kongresie Nauki Polskiej. — Przegląd Geograficzny, 58, PWN, Warszawa 1986, č. 3, s. 339—355.
2. CHOJNICKI, Z.: Refleksje dotyczące teraźniejszości i przyszłości geografii polskiej. — Przegląd Geograficzny, 58, PWN, Warszawa 1986, č. 3, s. 357—377.
3. CHOJNICKI, Z., DZIEWOŃSKI K.: Podstawowe zagadnienia metodologiczne rozwoju geografii ekonomicznej. — Przegląd Geograficzny, 50, PWN, Warszawa 1978, č. 2, s. 205—221.
4. JAGIELSKI, A.: Refleksje o geografii ludności a jej problemach. — In: Problemy geografii osadnictwa i ludności. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Seria Geografia, 42, Poznań 1988, s. 29—47.
5. KUKLIŃSKI, A.: Problemy organizacji nauk geograficznych w Polsce. — Przegląd Geograficzny, 49, PWN Warszawa 1977, č. 2, s. 263—268.
6. KUKLIŃSKI, A.: Przeszłość i przyszłość geografii polskiej. Refleksje i uwagi polemiczne. Warszawa 1987 (rukopis).
8. MAIK, W.: Refleksje dotyczące stanu i rozwoju geografii osadnictwa w Polsce. In: Problemy geografii osadnictwa i ludności. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Seria Geografia, 42, Poznań 1988, s. 135—152.

9. POTRYKOWSKI, M., KULIKOWSKI, R., LOBODA, J., MAIK, W., POTRYKOWSKA, A., RYKIEL, Z., STRYJAKIEWICZ, T.: Main problems, research results and functions of Polish socio-economic geography. In: Concepts and Methods in Geography I. Poznań 1986, s. 31—97.
10. RYKIEL, Z.: The functioning and the development of Polish human geography. Progress in Human Geography, s. 391—408.
11. TAYLOR, Z.: Kryzys czy stagnacja? Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 1982, č. 118, s. 261—270.

Poznámka lektora

Stať považují za velmi inspirativní a poučnou pro celou československou geografickou obec. Je odrazem několikaleté filozoficko-metodologické diskuse v polské geografii (i když z hlediska této diskuse není po všech stránkách reprezentativní) a v geografii vůbec; zároveň je dobře patrné, jak kriticky a sebekriticky je taková diskuse laděna. Podobné reflexe provázejí kvalitativní rozvoj (a někdy až přerod) geografie v řadě zemí, disciplína se tímto způsobem adaptuje na měnící se společenské podmínky. Rychlý spád událostí v Československu v poslední době žádá, aby se k obdobnému názorovému kvasu odhodlala i čs. geografie. Tento příspěvek by měl být výzvou československým geografům k hodnotící a programově orientované diskusi o obecných východiscích geografického poznání.

(Pracoviště autora: Institut geografii, Univerzita Wrocław, pl. Uniwersytecki 1, 50—137, Wrocław.)

Došlo do redakce 21. 8. 1989

Lektoroval Jan Kára